

כלכלת סוריה: המצב הנוכחי ותרמישים לעתיד

אלון ריגר וערן ישיב

המאמר מתאר את מאפייניה העיקריים של הכלכלה הסורית לפני מלחמת האזרחים הנוכחית ומתעד את ההתפתחויות הכלכליות המרכזיות שאירעו במהלך העימות, וזאת כרקע לניתוח תרמישים עתידיים אפשריים לכלכלה הסורית. המסקנה המרכזית היא שסוריה תזדקק לעשרות שנים כדי להשתקם ולחזור למצב ששרר במדינה לפני המלחמה. עלויות ההון האנושי והפיזי הן בסדר גודל שיחייב מאות מיליארדי דולרים כדי לשקם את הכלכלה. פירוש הדבר שגם בנסיבות הטובות ביותר, לסוריה צפוי פרק זמן ארוך מאוד עד שתשוב למצבה לפני מלחמת האזרחים, שהיה קשה כבר אז.

מילות מפתח: הכלכלה הסורית, שיקום לאחר המלחמה

הכלכלה הסורית לפני מלחמת האזרחים

הכלכלה הסורית בכללותה תיבחן כאן על פי אינדיקטורים מקרו-כלכליים.¹ מצבה של הכלכלה הסורית היה בכי רע עוד לפני המלחמה. על פי נתוני התמ"ג לנפש (בגובה של 2,570 דולר) דורגה סוריה במקום ה-122 בעולם בשנת 2009. במקביל היה שיעור הצמיחה שלה גבוה למדי: למעט מצב של אחוז אחד ב-2003, היא הגיעה ל-4 עד 7 אחוזים מדי שנה. שיעור הצמיחה הגבוה היה כנראה תוצאה של הרפורמה שבוצעה בסוריה בתחילת שנות האלפיים, בסיועה של קרן המטבע הבינלאומית. האוכלוסייה גדלה בשיעור ממוצע של 2.5 אחוזים בשנה, אולם שיעור הגידול הממוצע בכוח העבודה היה אטי יותר וחלה ירידה בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה, מ-49 אחוזים ב-2003 ל-43 אחוזים ב-2009. שיעור האבטלה ירד מ-11

אלון ריגר הוא עוזר מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי. פרופ' ערן ישיב הוא חבר סגל בכיר בבית הספר לכלכלה באוניברסיטת תל-אביב, עמית מחקר בכיר וראש התוכנית לכלכלה וביטחון לאומי ע"ש נויבאואר במכון למחקרי ביטחון לאומי.

אחוזים ב־2003 ל־8 אחוזים ב־2009. היקף סחר החוץ עלה בשנים 2003–2008, עם האטה ב־2009 שניתן לייחס אותה למשבר העולמי – אם כי בסוריה לא הייתה לו השפעה רבה על הכלכלה.

כמה עובדות בולטות וראויות לציון על מבנה הכלכלה בסוריה על פי ענפים: הראשונה – חלקה של החקלאות בתמ"ג היה 17 אחוזים – שיעור גבוה ביחס לכלכלות מודרניות ומתקדמות. נתון זה מחזק את התפיסה שלמרות התקדמותה של סוריה בשנים 2003–2010, היא נשארה כלכלה מאוד לא מפותחת. השנייה – תעשיית הנפט שלטה בהתפלגות הענפית של היצוא (כמעט מחצית מסך היצוא). שאר ענפי היצוא המרכזיים היו סחורות, שתלויות ברמות מיומנות נמוכות. השלישית – חלקה של חאלב (שבהמשך הפכה למוקד קרבות) בצריכה, בהון, במספר המוסדות התעשייתיים וכן הלאה נע סביב 30 אחוזים. הנתח המקביל של מטרופולין דמשק היה 40 אחוזים.

לגורמים כלכליים היה חלק בהצתת העימות. למרות שלרפורמה בתחילת המילניום הייתה השפעה כללית חיובית על הכלכלה הסורית, לפערים שהיא יצרה בין אזורים כפריים לעירוניים היו גם השפעות שליליות. בנוסף, האקלים בסוריה היה הפכפך מאוד והאלימות הקשורה למים גברה.

בשנים 2006–2011 עברה סוריה תקופת ארוכה של בצורת קיצונית רב־שנתית ורב־עונתית, שתרמה למשברים חקלאיים וכלכליים ולנדידת אוכלוסייה.² בין ההתפתחויות המרכזיות היו משברים חקלאיים בין השנים 2006 ל־2009 שהשפיעו על כ־1.3 מיליון תושבים במזרח סוריה; אובדן מקור פרנסה וגישה למזון בסיסי של כ־800 אלף איש; בצורת נוספת ב־2011 שהחריפה את הבעיה, ועד סוף 2011 הושפעו מכך בין שניים לשלושה מיליון איש, כאשר על פי הערכות האו"ם כמיליון איש מצאו עצמם סובלים מאי־ביטחון תזונתי; יותר מ־1.5 מיליון איש, מרביתם עובדי חקלאות ובעלי משקים משפחתיים, עברו מאזורים כפריים לערים והתיישבו במחנות בפאתי ערים גדולות בסוריה.³

ממדי ההרס של הכלכלה הסורית מאז 2011

רמת הפעילות הכלכלית והצמיחה

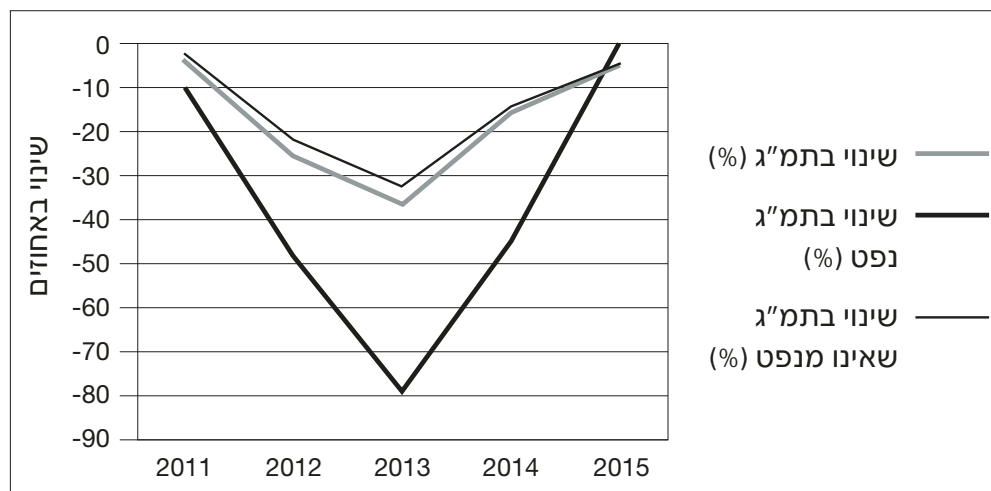
לוח 1 ותרשים 1 מציגים את הגידול בתמ"ג ואת רכיביו השונים בתקופת העימות.

לוח 1: הצמיחה בתקופת המלחמה

תקופה	2010	2011	2012	2013	2014	2015
שינוי בתמ"ג (%)	3	-3	-25	-36	-15	-5
שינוי בתמ"ג נפט (%)		-10	-49	-79	-44	0
שינוי בתמ"ג שאינו מנפט (%)		-2	-22	-32	-14	-5
הכנסה ממשלתית (% מהתמ"ג)	24	19	12	7	6	5
הכנסה ממשלתית מנפט (% מהתמ"ג)	8	5	3	1	1	1
הכנסה ממשלתית ממסים שאינם מנפט (% מהתמ"ג)	10	9	5	4	3	3
הכנסה ממשלתית לא ממסים ולא מנפט (% מהתמ"ג)	7	5	3	2	2	2
הוצאות ממשלתיות (% מהתמ"ג)	27	29	27	23	23	17
הוצאות שוטפות ממשלתיות (% מהתמ"ג)	18	21	23	21	21	15
הוצאות ממשלתיות על השקעות (% מהתמ"ג)	9	7	4	3	3	2
גירעון פיסקלי (% מהתמ"ג)	-3	-9	-16	-16	-17	-12

מקור: אומדנים של מכון סוריה למחקרי מדיניות (SCPR)

תרשים 1: צמיחת התמ"ג בתקופת המלחמה

מקור: אומדנים של מכון SCPR

רמת התמ"ג ב-2015 עמדה על 38 אחוזים מהתמ"ג של 2010. שיעור התמ"ג שאינו מנפט היה 42 אחוזים מהתמ"ג שאינו מנפט של 2010, ואילו התמ"ג מנפט הגיע ל-5 אחוזים בלבד משיעורו ב-2010.

על פי הערכות מכון SCPR, נכון לסוף 2015 אובדן התמ"ג הכולל היה 163 מיליארד דולר; הפסד של מלאי ההון הוערך ב-67 מיליארד דולר. נכון לרבעון האחרון של 2015 עמד מלאי ההון על 43 אחוזים משיעורו בשנת 2010.⁴ אומדנים מסוימים מצביעים על התכווצות התמ"ג ב-19 אחוזים נוספים ב-2015, ובעוד 8 אחוזים ב-2016.⁵

ההידרדרות הכלכלית בהקשר האזורי

בשנים 2011–2014 צלל התמ"ג לנפש בסוריה לרמה של 55 אחוזים מהתמ"ג לנפש ברצועת עזה, ול-11 אחוזים מהתמ"ג לנפש בלבנון. לוח 2 מציג השוואה אזורית.

לוח 2: השוואה אזורית של תמ"ג לנפש (בדולר אמריקאי)

מדינה	תמ"ג לנפש ב-2010	ממוצע תמ"ג לנפש בשנים 2011–2014
סוריה ¹	2,700	975
ירדן ²	4,054	4,534
מצרים ²	2,668	3,168
לבנון ²	8,764	8,510
הגדה המערבית ³	2,913	3,605
עזה ³	1,487	1,730

מקורות: האומדנים: 1 – של מכון SCPR; 2 – הבנק העולמי; 3 – הלמ"ס של הרשות הפלסטינית

שינויים בענפי המשק

ניתן לראות שינוי משמעותי בהתפלגות הענפית של התמ"ג. הענף שספג את מידת הנזק הגדולה ביותר היה הבינוי, שעל פי האומדנים היווה 66 אחוזים מסך ערך הנזק.⁶ ענף הכרייה התכווץ מ-13 אחוזים ל-2 אחוזים מהתמ"ג – שינוי שמיוחס להתמוטטות תעשיית הנפט. במקביל צמח ענף החקלאות מ-17 אחוזים ל-29 אחוזים מהתמ"ג.⁷

הצריכה הציבורית שגדלה בתחילת העימות ירדה בהמשך בצורה דרמטית ל-45 אחוזים משיעורה בשנת 2010.⁸ תגובת הצריכה הפרטית הייתה מיידית ומאז שהחל העימות היא נמצאת בירידה, אם כי בשיעור נמוך יותר מאשר הצריכה הציבורית. כיום היא עומדת על 45 אחוזים משיעורה ב-2010.⁹

היקפי היבוא והיצוא התכווצו לרמות נמוכות מאוד, עם קריסה גדולה ביצוא בענף הנפט. נכון ל-2010 היווה יצוא הנפט 49 אחוזים מכלל היצוא של סוריה. משנת 2012 הפכה סוריה ליבואנית נפט.

שוק העבודה והעוני

שוק העבודה ספג הפסדים כבדים. נכון לסוף 2015 עמד שיעור האבטלה על 53 אחוזים, עם 2.6 מיליון עובדים מועסקים ו-2.9 מיליון מובטלים. לשם השוואה, ב-2011, כאשר העימות רק החל, היו בסוריה 5.2 מיליון מועסקים ושיעור האבטלה עמד על 15 אחוזים (לפני פרוץ העימות הוא עמד על 8 אחוזים).¹⁰ על פי הערכות ארגון ESCWA (המועצה של מדינות מערב אסיה לנושאי כלכלה, חברה ופיתוח), נכון ל-2015 נמצאים 83 אחוזים מהאוכלוסייה בסוריה מתחת לקו העוני. בהשוואה לכך, ב-2010 רק 28 אחוזים מהאוכלוסייה נחשבו עניים לפי פרמטר זה. מוערך כי מחצית מההכנסה הפנויה במדינה מופנית לצריכת מזון.¹¹

משתנים מוניטריים

האינפלציה בסוריה הייתה גבוהה מאוד בתקופת העימות: הממוצע השנתי שלה בשנים 2010–2015 עמד על 35 אחוזים. מדד המחירים לצרכן נכון ל-2015 היה גבוה פי 4.5 מרמתו ב-2010, ופי 9 מרמתו בשנת 2005.¹² מבחינת סחר במטבע חוץ, יש שווקים רשמיים ובלתי רשמיים. השער הרשמי נע סביב 250 לירות סוריות לדולר אמריקאי אחד בסוף 2015, ואילו השער בשוק השחור נע סביב 350 לירות סוריות לדולר אמריקאי אחד. לפני העימות עמד השער על 45 לירות סוריות לדולר אמריקאי אחד.¹³

תרמישים מרכזיים לעתיד

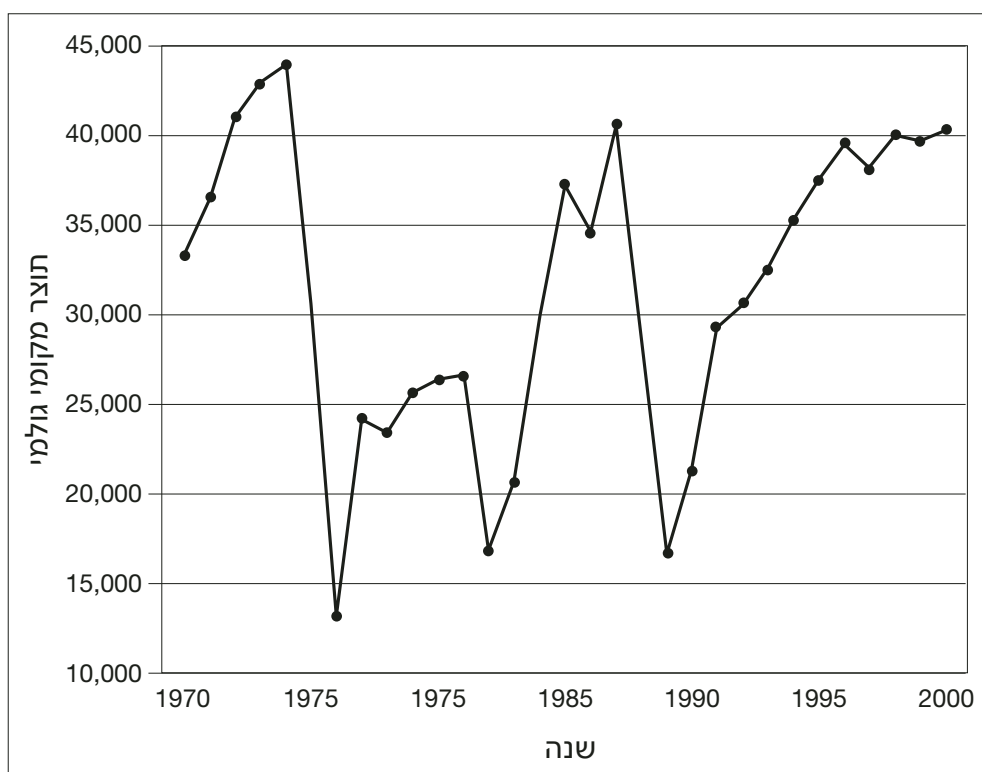
תרחיש 1: המשך העימות

המשך העימות פירושו המשך ההידרדרות הכלכלית שתוארה לעיל. אם הקרבות יימשכו סביר בהחלט שהתמ"ג יתכווץ עוד יותר, השאלה רק באיזה שיעור. התמ"ג הנוכחי הגיע ל-38 אחוזים מערכו ב-2010. הבנק העולמי חזה כי הירידה של 2016 תהיה בשיעור של 8 אחוזים, ופירוש הדבר שהתמ"ג של 2016 יהיה 35 אחוזים מרמתו ב-2010. הערכות אלה מלמדות ששיעור התכווצות התמ"ג מצטמצם.¹⁴ שיעור האבטלה הגיב בשעתו מהר יותר בהשוואה לאינדיקטורים כלכליים אחרים, אולם במהלך השנתיים האחרונות נותר כמעט ללא שינוי.

אי לכך ניתן לשער כי המשך העימות יביא להמשך הפגיעה בתמ"ג, אם כי בשיעור מתון יותר. העובדה שקצב השינוי היה נמוך בצורה משמעותית מלמדת שבנסיבות מסוימות, הכלכלה הסורית עשויה להגיע אפילו לשיווי משקל של "מצב

מתמיד" נמוך, אולם נראה שסוריה עדיין לא הגיעה למצב כזה. התנאים הנדרשים כדי שכלכלה המצויה במלחמת אזרחים תגיע למצב מתמיד הם שהמלחמה לא תתרחב לאזורים שבהם מתקיימות רמות גבוהות של פעילות כלכלית, וכי היא לא תשמיד הון ו/או לא תגרום לירידה בכוח העבודה. תנאים כאלה אינם מתקיימים כרגע בסוריה, שבה חאלב היא אחד ממוקדי הקרבות המרכזיים. לכן כל עוד נמשכת המלחמה בכמה חזיתות ובכלל זה מרכזי ערים, ניתן לצפות לנזק נוסף. יתרה מכך, מכיוון שמרכיב ההשקעות צנח במידה רבה יותר משאר המרכיבים האחרים בכלכלה, סיוע החוץ חיוני לבניית היקף ההון הנדרש לצורך השגת מצב מתמיד. לאורך ההיסטוריה קיימות דוגמאות לכלכלות שהיו בהן שיעורי צמיחה חיוביים או אפסיים במהלך מלחמות אזרחים. דוגמה היסטורית רלוונטית לכלכלה שעברה תקופה ארוכה של מלחמת אזרחים היא הכלכלה הלבנונית. במהלך מלחמת האזרחים בלבנון בשנים 1975–1990 חלו שינויים בעוצמת העימות, במוקדי הקרבות המרכזיים ובהתערבות הזרה. תרשים 2 מציג את השינויים שחלו בתמ"ג לאורך אותה מלחמה.

תרשים 2: התמ"ג הריאלי של לבנון בשנים 1970–2000

מקור: Penn World Table¹⁵

הערות: מחירים קבועים 2005 בדולר אמריקאי

תרשים 2 מראה את ההתכווצות הגדולה בתמ"ג בשנתיים הראשונות של המלחמה. מאז ועד מלחמת לבנון בשנת 1982 צמחה הכלכלה בשיעור יציב יחסית. ב־1982 התמ"ג קרס שוב. הנסיגה החלקית של ישראל ב־1985 אותתה על תחילתה של תקופת פיתוח, שאחריה הגיעה תקופה נוספת של צמיחה שלילית בסוף שנות השמונים. לאחר סיום מלחמת האזרחים בלבנון ב־1990 נרשמה במדינה צמיחה חיובית יציבה, אך היא הגיעה לרמת התמ"ג של טרום המלחמה רק כעבור 15 שנים (או 20, על פי אומדני קרן המטבע הבינלאומית¹⁶).

דוגמה זו מלמדת שניתן להגיע לשיעורי צמיחה חיוביים ואפילו יציבים במהלך מלחמה, למרות שצמיחה כזו עלולה להיות קצרת ימים. כך או כך, נדרש לכלכלה זמן רב להגיע לרמה שלפני המלחמה. חשוב לזכור שאפילו אם סוריה תיכנס ל"מצב מתמיד", מצבה הנוכחי גרוע באופן כמעט חסר תקדים. רמת העוני עולה על 80 אחוזים, התמ"ג התכווץ ביותר מ־60 נקודות האחוז ו־45 אחוזים מהאוכלוסייה הם עקורים או פליטים.

תרחיש 2: כלכלה אחת ומדינה אחת

מדינה אחת היא ככל הנראה התרחיש הטוב ביותר מבחינת שיקום הכלכלה הסורית. אם מתעלמים מהשאלה אם מדינה כזו תהיה עלוית, סונית או פדרציה עלוית סונית – להערכתנו כל אחת משלוש האפשרויות תוביל לשיקום כלכלת סוריה. על מנת להבין את סדרי הגודל של השיקום, יש לזכור שבסוף 2015 הוערך ההפסד הכולל לכלכלה בכ־255 טריליון דולר.¹⁷ אובדן כזה שווה ערך לפי 5 מהתמ"ג של 2010 או לפי 13 מהתמ"ג הנוכחי. כאמור, הצלילה בתמ"ג עצמו מוערכת ב־163 מיליארד דולר, שהם שווי ערך לפי 3 מהתמ"ג של 2010 או פי 8 מהתמ"ג הנוכחי.¹⁸ אובדן ההון מוערך ב־67 מיליארד דולר (פי 1.3 מהתמ"ג של 2010). הדוח האחרון של קרן המטבע הבינלאומית מעריך כי עלויות השיקום של התשתית הפיזית ינועו בין 100 ל־200 מיליארד דולר.¹⁹ הנזק לכוח העבודה מקורו בהגירה (פליטים ומהגרים), בנדידת תושבים בתוך המדינה ובמוות ופציעות כתוצאה מהמלחמה. מלאי ההון עומד כרגע על 44 אחוזים מרמתו בשנת 2011, וכוח העבודה הוא 90 אחוזים מזה שהיה ב־2011. עם זאת, שיעור האבטלה עומד על 53 אחוזים ומספר העובדים המועסקים עומד על 50 אחוזים ממספרם ב־2011. באופן כולל, היחס הון/עבודה נמוך מרמתו לפני המשבר. נתון זה עולה בקנה אחד גם עם העובדה שנתח הענפים עתירי ההון בתמ"ג התכווץ בצורה משמעותית, ועם העובדה שההשקעות ירדו בצורה חדה ביותר בהשוואה לכל מרכיב אחר של התמ"ג. היחס הון/עבודה צפוי לרדת עוד גם בתום העימות, שכן שוק העבודה מגיב מהר יותר מצבירת ההון, וגם חזרת הפליטים, אם תהיה, תתרום לכך.

בנסיבות אלה, התוצאה המיידית של סיום המלחמה תהיה ככל הנראה ירידה בשיעור האבטלה ועלייה בתמ"ג, אך גם ירידה בפריון העבודה ובשכר הריאלי. כדי שאלה יעלו יש צורך בעלייה ביחס הון/עבודה. התאמה כזו מחייבת רמות גבוהות של השקעה, שככל הנראה יישענו על סיוע חוץ.²⁰

כיום מסייעים לסוריה האו"ם, האיחוד האירופי, הבנק העולמי וממשלות זרות באמצעות מתן סיוע לממשלתה או סיוע שמועבר ישירות לעקורים הסורים, לפליטים ולקורבנות אחרים של הסכסוך. סביר מאוד להניח שארגונים וממשלות אלה ימשיכו להשקיע ולספק סיוע לסוריה גם לאחר תום העימות. סוריה גם צפויה לבקש סיוע מקרן המטבע הבינלאומית ומהבנק העולמי. עם זאת, היקף הסיוע שניתן עד כה היה מוגבל ולא מספיק. לאור העובדה שהסיוע הזר תלוי ברצונם הטוב של התורמים ובתנאים פוליטיים וכלכליים, נראה שיעבור זמן עד שהכלכלה הסורית תגייס את האמצעים הדרושים לה למשימה אדירת הממדים של השיקום. השפעה שלילית נוספת של העימות הנושאת השלכות חמורות לטווח הארוך היא הצניחה בפריון העבודה כתוצאה מאובדן שנות לימוד ושנות עבודה. שיעור העוני בסוריה כיום הוא מעל 80 האחוזים, וילדים רבים סובלים מחוסר ביטחון תזונתי. בניגוד להפסדי הון – פריון עבודה קשה לשיקום. סביר מאוד להניח שדור הילדים שסבלו משנות המלחמה יישאר דור יצרני פחות.

התחזית לטווח הארוך של קרן המטבע הבינלאומית בדבר שיקום כלכלת סוריה יוצאת מנקודת הנחה שיושג הסכם שלום ותקום ממשלה חדשה עד סוף 2017, וכי התנאים יאפשרו למשקיעים ולתורמים בינלאומיים להשתתף בבטחה במאמצי השיקום של המדינה. ניתוח קרן המטבע מציין כי "אם נניח באופן היפותטי שתקופת השיקום של סוריה לאחר המלחמה תחל ב־2018 וכי הכלכלה שלה תצמח בשיעור המגמה של כ־4.5 אחוזים, יידרשו למדינה כעשרים שנה כדי להגיע לרמת התמ"ג שלה מלפני המלחמה... וזאת בתנאי שהמדינה תצליח לשקם במהירות את יכולת הייצור שלה ואת רמות ההון האנושי, ולפעול כטריטוריה ריבונית ללא הפרעות".²¹

תרחיש 3: ריבוי מדינות וכלכלות

לצורך דיון בתרחיש של ריבוי מדינות וכלכלות מוצג ניתוח המשאבים הכלכליים של האזורים השונים והישויות הפוליטיות שישלטו בהם, לצד קשרי מסחר של כל אזור. ניתוח כזה יכול לסייע לקבוע אילו אזורים יצליחו להתפצל ולהפוך למדינות אוטונומיות.

הממשלה שולטת באזור דמשק רבתי ובקו החוף. דמשק החזיקה בנתח של 40 אחוזים ממרבית הגורמים הכלכליים של הייצור לפני המלחמה, וקו החוף הוא האזור שספג הרס בשיעורים הנמוכים ביותר במהלך המלחמה. כמו כן, באזורים שבשליטת הממשלה מתגוררים בין 55 ל־70 אחוזים מכלל האוכלוסייה בסוריה.

לממשלת סוריה קשרי מסחר עם רוסיה ואיראן והיא מקבלת סיוע מהאוי"ם ומאיראן. בתרחיש של ריבוי מדינות אפשר לשער שהיא תקבל סיוע ממדינות ומארגונים נוספים. לכן, בנסיבות הקיימות ובהנחה שלא יתרחשו שם קרבות נוספים, החלקים שבשליטת הממשלה יוכלו להשתקם ולצמוח.

לעומת זאת, אם מרבית האזורים שיש בהם שדות נפט יישארו מחוץ לשליטתה של הממשלה, אזי תהליך שיקומה יתארך בהשוואה לתרחיש של כלכלה אחת מאוחדת. אזור חאלב אמנם ספג הרס רב, אך מכיוון שלפני המלחמה היה לאזור זה נתח של 30 אחוזים במרבית מדדי הייצור, לשליטה בו יש השלכות חשובות מבחינת הממשלה.

המדינה האסלאמית שולטת בשטחים גדולים בסוריה ובעיראק (אם כי אזורים אלה צומצמו לאחרונה), אך האוכלוסייה בתחומי שליטתה מועטה מאוד. מצד אחד היא שולטת במרבית האזורים שיש בהם שדות נפט ואלה מקורות ההכנסה שלה. אך מנגד, מקורות הנפט הם משאב שהולך ואוזל, לדאע"ש אין יחסי מסחר רשמיים עם כל ישות אחרת (אם כי היקף הסחר שהארגון מנהל בסתר אינו ברור), והוא מוכר את הנפט שלו במחירים נמוכים מהמחירים העולמיים. ההערכות גורסות שההכנסה היומית של דאע"ש מתעשיית הנפט נעה סביב 3 מיליון דולר, וכי ערכם של כלל נכסי הנפט של הארגון נע בין 1.3 ל-2 מיליארד דולר.²² מקורות הכנסה אחרים של הארגון כוללים:

מיסים וסחיטה של התושבים: החיסרון של שיטה כזו עבור דאע"ש הוא הפגיעה המשמעותית במוטיבציה להשקיע והעובדה שהיא מביאה לירידה ביצרנות כוח העבודה, מכיוון שעובדים מיומנים נוטים להימלט מאזורים שבשליטת דאע"ש. **חפירות ומכירה של חפצי תרבות ואמנות:** אם כי קשה מאוד להעריך את ההכנסות שתעשייה זו מייצרת.

חטיפות למטרת כופר: מוערך כי ההכנסות מכופר נעו בין 20 ל-45 מיליון דולר בשנת 2014.²³ סוג כזה של פעילות עלול להוביל להתערבות צבאית זרה שתהיה הרסנית לכלכלה.

למרות שהמדינה האסלאמית אינה מקבלת כל סיוע רשמי מארגונים בינלאומיים, ואף על פי שהיא מתמודדת עם אמברגו וסנקציות, יש לה מערכת גיוס כספים והיא מקבלת תרומות. מוערך כי הארגון צבר 40 מיליון דולר בשנים 2013–2014 מתורמים במדינות עשירות בנפט כמו ערב הסעודית, קטאר וכווית.²⁴ הארגון אישר תקציב של 2 מיליארד דולר ל-2015, כולל תוספת צפויה של 250 מיליון דולר לכיסוי עלויות מבצעים בעיראק ובסוריה.²⁵

המסקנה היא שכלכלת המדינה האסלאמית מתאפיינת בתלות גבוהה במשאבים שצפויים להתכלות בטווח הבינוני והארוך. יש לציין שכמויות הנפט החלו להידלדל עוד לפני שפרץ העימות, ובמקביל דאע"ש איבד שליטה על אזורים גדולים שכוללים

חפצי תרבות ואמנות, החטיפה למטרת כופר כרוכה בסכנת התערבות זרה, והמסים וכספי הסחיטה גוררים השקעה פחותה ומבריחים עובדים מיומנים. לפיכך, אם המדינה האסלאמית תימנע מהתנגשויות עם ישויות אחרות היא עשויה אולי לשרוד בטווח הקצר, אולם אם לא תכונן בריתות ויחסי מסחר ולא תקים תעשיות מסורתיות ותניע אנשים לעבוד ולהשקיע – סביר להניח שלא תשרוד בטווח הארוך. **הכורדים** שולטים במרבית קו הגבול הצפוני עם טורקיה. בחלק המזרחי של הגבול נמצא מחוז אל-חסכה, שהוא עשיר יחסית בשדות נפט ובגידול דגנים. סם דאגר, כתב מטעם 'וול סטריט ג'ורנל', ציטט גורמים רשמיים בחלק של אל-חסכה הנמצא בשליטת מפלגת PYD הכורדית, שאמרו כי השדות באזור הפיקו 40 אלף חביות ליום בסוף 2014. הנפט נמכר לשבטים ערביים מקומיים במחיר של כ-15 דולר לחבית.²⁶ עם זאת, הכורדים חשופים ללחימה בדאע"ש באל-חסכה. הם כרתו בריתות עם ארגון PKK בטורקיה ועם הממשלה האזורית של כורדיסטן (KRG) בעיראק, ונתקלים בהתנגדות עזה מצד טורקיה. נטען כי יש להם קשרים כלשהם עם משטר אסד שאפשרו להם שליטה על הגבול הצפוני וקשרי מסחר עמו. בנסיבות אלה נראה שהכורדים תלויים במשאבי נפט שלא יספיקו בטווח הארוך, בחקלאות החשופה לשינויי אקלים הפכפכים, בשרידותו של משטר אסד ובאייקיומה של התערבות טורקית בדומה לזו שהייתה באוגוסט ובספטמבר 2016. נסיבות כאלה מעניקות יכולת הישרדות לטווח הקצר, אולם תובעות שינויים מבניים והימנעות מעימותים עתידיים בטווח הארוך.

הנתונים הכלכליים בנוגע **לארגון העל של גורמי האופוזיציה** (National Coalition for Syrian Revolutionary Opposition Forces) קשים להשגה. האזורים שנשלטים על ידי צבא סוריה החופשית אינם עשירים במשאבי טבע, ונראה שארגוני המורדים תלויים במידה רבה בסיוע חוץ. לכן, אם לא יתרחבו סביר להניח שימשיכו להיות תלויים בסיוע חוץ. אפשר להניח שממשלות זרות ימשיכו לסייע להם, אולם לצורך שרידות בטווח הארוך יהיה עליהם לייצר מקורות הכנסה עצמאיים.

מסקנות

לכלכלה הסורית יידרשו עשרות שנים כדי להתאושש ולשוב למצבה מלפני המלחמה. חלק מהנזקים אף נראים בלתי הפיכים – אנשים שנמלטו מהמדינה ולא יחזרו, שנים של חינוך והשכלה שאבדו לנצח והנזק להון הפיזי ולהון האנושי שהוא כה עצום, עד שיידרשו מאות מיליארדי דולרים לשיקומו. קרן המטבע הבינלאומית מעריכה שהשיקום יארך עשרים שנה. פירוש הדבר שגם בתנאים הטובים ביותר, סוריה תזדקק לפרק זמן ממושך מאוד כדי לשוב למצב (הגרוע למדי) ששרר בה לפני מלחמת האזרחים.

הנחה סבירה נוספת היא שסוריה מאוחדת היא אפשרות מבטיחה במידה רבה יותר מאשר סוריה מפוצלת, לפחות מבחינת שיקום כלכלי. זאת ועוד, אותם חלקים שיתפצלו מסוריה וינודו על ידי מדינות העולם כמו ארגון המדינה האסלאמית, לא יזכו בקלות בסיוע בינלאומי.

הערות

- 1 הסתייגות כללית חלה לאורך כל המאמר. הנתונים והמספרים על סוריה אינם מלאים ואמינותם מוטלת בספק. האומדנים גרועים אף יותר. אין ברירה אלא לעשות שימוש במידע היחידי הזמין, אך להתייחס אליו בזהירות הנדרשת. מרבית הנתונים בדוח זה לקוחים ממכון סוריה למחקרי מדיניות (SCPR), שמתאר עצמו באופן הבא: "מכון סוריה למחקרי מדיניות (SCPR) הוא מכון חשיבה עצמאי, לא-ממשלתי וללא כוונות רווח, שמבצע מחקר בזיקה למדיניות ציבורית במטרה לגשר על הפער בין מחקרים לתהליכי קביעת מדיניות. מכון SCPR שם לו למטרה לפתח דיאלוג משותף ומבוסס ראיות בנושאי מדיניות כדי לנסח חלופות מדיניות שיקדמו פיתוח כוללני, בריקיימא וממוקד באדם". ראו: <http://scpr-syria.org/>
- 2 P. H. Gleick, "Water, Drought, Climate Change, and Conflict in Syria", *Weather Climate and Society (WCAS)* 6 (2014): 331-340, doi:10.1175/WCAS-D-13-00059.1.40. doi:10.1175/WCAS-D-13-00059.1.
- 3 שם, עמ' 334
- 4 Syrian Center for Policy Research (SCPR), "Syria: Confronting Fragmentation! Impact of Syrian Crisis Report", New York, *UNDP*, February 2016, p. 31, <http://www.sy.undp.org/content/syria/en/home/library/poverty/confronting-fragmentation.html>
- 5 Shanta Devarajan, Lili Mottaghi, Quy-Toan Do, Mohamed Abdel Jelil, "Syria, Reconstruction for Peace", *Middle East and North Africa Economic Monitor*, Washington D.C., World Bank, April 2016, p.48, doi: 10.1596/978-1-4648-0907-1
- 6 World Bank. "The Importance of Planning Syria's Eventual Reconstruction", last modified May 24 2016, <http://www.worldbank.org/en/news/feature/2016/05/24/the-importance-of-planning-syria-s-eventual-reconstruction>
- 7 "Syria: Confronting Fragmentation! Impact of Syrian Crisis Report", p. 24.
- 8 שם, עמ' 27.
- 9 שם.
- 10 שם, עמ' 37.
- 11 Abu-Ismael Khalid, Omar Imady, Aljaz Kuncic, Osama Nojoun , and Justine Walker Justine, "Syria At War, Five Years On", *United Nations Economic and Social Commission for Western Asia (ESCWA)*, 2016, p. 28, <https://www.unescwa.org/news/syria-war-five-years>
- 12 Syrian Center for Policy Research (SCPR), "Syria : Confronting Fragmentation! Impact of Syrian Crisis Report", February 2016, *UNDP*, New York, p. 36. <http://www.sy.undp.org/content/syria/en/home/library/poverty/confronting-fragmentation.html>
- 13 שם, עמ' 35.
- 14 Devarajan et al, "Syria, Reconstruction for Peace", p. 48.

- Robert C. Feenstra, Robert Inklaar, and Marcel P. Timmer, "The Next Generation of the Penn World Table", *American Economic Review* 105, no. 10 (2015): 3150-82, www.ggd.net/pwt 15
- Randa Sab, "Economic Impact of Selected Conflicts in the Middle East: What Can We Learn from the Past?" IMF Working Paper 14/100, Washington, *International Monetary Fund*, Washington, June 2014, p. 4, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2014/wp14100.pdf> 16
- "Syria: Confronting Fragmentation! Impact of Syrian Crisis Report", p. 31. 17
- <http://www.cbssyr.sy/> החישובים מתבססים על נתוני תמ"ג 2010 מהלמ"ס הסורי (index-EN.htm), ועל נתוני צמיחה לאורך המלחמה, שנלקחו ממכון SCPR במאמר לעיל, עמ' 17. 18
- Jeanne Gobat and Kristina Kostial, "Syria's Conflict Economy", IMF Working Paper WP/16/123, Washington, *International Monetary Fund*, June 2016, p. 20, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2016/wp16123.pdf> 19
- אלא אם צוין אחרת, זה המקור המרכזי לציטוטי קרן המטבע הבינלאומית שמופיעים במאמר. 20
- למחקר רלוונטי על שיקום לאחר מלחמה, ראו: Paul Collier, "Post-Conflict Economic Recovery", 2006, paper prepared for the *International Peace Institute (IPI)* in New York, August 2008. 21
- Gobat and Kostial, "Syria's Conflict Economy", p. 19. 21
- Financial Action Task Force (FATF), "Financing of the Terrorist Organisation Islamic State in Iraq and the Levant (ISIL)", Paris, *Financial Action Task Force*, February 2015, pp. 14-15, <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Financing-of-the-terrorist-organisation-ISIL.pdf> 22
- שם, עמ' 18. 23
- Janine Di Giovanni, Leah McGrath Goodman, and Damien Sharkov, "How Does ISIS Fund its Reign of Terror", *Newsweek*, November 6 2014, <http://europe.newsweek.com/how-does-isis-fund-its-reign-terror-282607?rm=eu> 24
- "Islamic State group sets out first budget, worth \$2bn," *New Arab*, January 4, 2015, <https://www.alaraby.co.uk/english/news/2015/1/4/islamic-state-group-sets-out-first-budget-worth-2bn> 25
- Sam Dagher, "Control of Syrian Oil Fuels War between Kurds and Islamic State", *Wall Street Journal*, November 23, 2014, <http://www.wsj.com/articles/control-of-syrian-oil-fuels-war-between-kurds-and-islamic-state-1416799982> 26